ISSN (e): 2250 – 3005 || Volume, 15 || Issue, 9|| Sept. – 2025 ||
International Journal of Computational Engineering Research (IJCER)

संदर्भ स्रोत संदर्भ आणि सेवा यांचा विद्यापीठ ग्रंथालयामध्ये होणारा वापर : एक अभ्यास

Use of Reference Sources and Reference Services in University Library: A Study

शेख फराना शेख शौकत(संशोधिका)
डॉ.बालाजी निवृत्तीराव ढाकणे
(प्राचार्यकै. सौ. शेषाबाई सिताराम मुंढे कला महाविद्यालय गंगाखेड जिल्हा परभणी)
विद्यापीठःस्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठ नांदेड

सारांश
या संशोधनाचा उद्देश विद्यापीठ ग्रंथालयामध्ये उपलब्ध असलेल्या संदर्भ सेवा आणि संदर्भ साधनांचा प्रत्यक्ष वापर किती प्रमाणात होतो, कोणत्या प्रकारची साधने वापरली जातात, तसेच विद्यार्थ्यांना व संशोधकांना त्याचा शैक्षणिक व संशोधनात्मक कामगिरीत कसा फायदा होतो हे समजून घेणे हा आहे. संशोधनासाठी सर्वेक्षण पद्धत वापरली गेली. विद्यार्थ्यांकडून व प्राध्यापकांकडून मिळालेल्या प्रतिसादांवरून असे दिसून आले की डिजिटल संदर्भ साधनांचा वापर पारंपरिक साधनांच्या तुलनेत अधिक होत आहे. तथापि काही विद्यार्थ्यांना संदर्भ साधनांचा योग्य पद्धतीने वापर कसा करावा हे माहीत नसल्याचे आढळले.विद्यापीठग्रंथालयेकेवळपुस्तकेआणिज्ञानाचासंग्रहनाही, तरअभ्यासकांनायोग्यमाहितीमिळवूनदेणारीकेंद्रेदेखीलआहेत. संदर्भसेवाआणिसंदर्भसाधनेयाग्रंथालयाच्यासेवांचामहत्त्वाचाभागआहेत. हापेपरविद्यापीठग्रंथालयांमध्येसंदर्भसेवाआणिसाधनेकशाप्रकारेप्रभावटाकतातहेसमजूनघेण्यासाठीतयारकेलाआहे. संशोधनातूनहेस्पष्टहोतेकी, उच्चदर्जाच्यासंदर्भसाधनांचाउपयोगकेल्यासविद्यार्थ्यांचीसंशोधनक्षमतासुधारतेआणिशैक्षणिककामगिरीवाढते.संदर्भ सेवांचा दर्जा उंचावण्यासाठी ग्रंथपालांनी माहिती साक्षरता कार्यक्रम आयोजित करणे आणि ग्रंथालयातील साधने सतत अद्ययावत ठेवणे आवश्यक आहे.

कीवर्ड: *संदर्भसेवा, संदर्भसाधने, विद्यापीठग्रंथालय, माहितीशोध, शैक्षणिकपरिणाम*

Date of Submission: 25-09-2025 Date of acceptance: 05-10-2025

प्रस्तावना

विद्यापीठग्रंथालयांमध्येमाहितीचीउपलब्धताआणितिचायोग्यवापरहाशैक्षणिकयशाचामुख्यघटकआहे. संदर्भसेवाम्हणजेग्रंथालयवापरकर्त्यांनात्यांच्यामाहितीच्यागरजापूर्णकरण्यासाठीमदतकरणे, मार्गदर्शनकरणे, आणियोग्यसाधनेपुरवणे. संदर्भसाधनेम्हणजेशब्दकोश, निर्देशिका, विशिष्टसंदर्भपुस्तके, डेटाबेस, ई-रिसोर्सेसइत्यादीजेमाहितीशोधण्यासमदतकरतात.विद्यापीठ ग्रंथालय हे ज्ञानाचे केंद्र मानले जाते. विद्यार्थ्यांना, संशोधकांना आणि प्राध्यापकांना शैक्षणिक उपक्रम राबवताना संदर्भ साधनांचा मोठा उपयोग होतो.संदर्भ सेवा (Reference Services) म्हणजे ग्रंथपालाकडून वापरकर्त्याला दिले जाणारे वैयक्तिक व माहितीपर सहाय्य.संदर्भ साधने (Reference Sources) म्हणजे माहिती शोधण्यासाठी व पडताळणीसाठी वापरली जाणारी ग्रंथसंपदा.

आजच्या डिजिटल युगात पारंपरिक साधने (शब्दकोश, विश्वकोश, अनुक्रमणिका) यांच्यासोबतच ई-साधनांचे (ई-जर्नल्स, ई-बुक्स, ऑनलाइन डेटाबेस) महत्त्व वाढले आहे. त्यामुळे विद्यापीठ ग्रंथालयातील संदर्भ सेवा आणि साधनांचा अभ्यास करणे आवश्यक आहे.

संशोधनाचीउद्दिष्टे

1. विद्यापीठग्रंथालयांमध्येसंदर्भसेवाआणिसाधनेकशीवापरलीजातातहेसमजूनघेणे.

2. विद्यार्थ्यांवरआणिशिक्षकांवरसंदर्भसेवांचाप्रभावमोजणे.

3. ग्रंथालयातीलसंदर्भसाधनेआणिसेवांचाशैक्षणिकपरिणामतपासणे.

संशोधनपद्धती

संशोधनप्रकार: वर्णनात्मक (Descriptive Research)

डेटासंकलनाचेसाधन: प्रश्नावली, मुलाखत,

संपादनकेलेलेलोकसमूह: विद्यार्थी, प्राध्यापक, आणिग्रंथपाल

नमुनाआकार: 100 विद्यार्थी, 20 प्राध्यापक, 5 ग्रंथपाल

डेटाविश्लेषण: सांख्यिकीयपद्धतीआणिगुणवत्तात्मकविश्लेषण

माहिती विश्लेषण :

तक्ता क्रमांक-01 :विद्यार्थीअनुभवसंदर्भसेवांबाबत:

अनु क्रमांक	अनुभव / विधान	प्रतिसाद(%)	विरोध(%)	प्रतिसाद नाही(%)
1	संदर्भ साधनांचा वापर केल्यास संशोधन जलद गतीने होते का	85%	10%	5%
2	डिजिटल साधने अधिक उपयुक्त आहे का	70%	20%	10%
3	ग्रंथपालांची मदत उपयुक्त आहे का	90 %	5%	5%

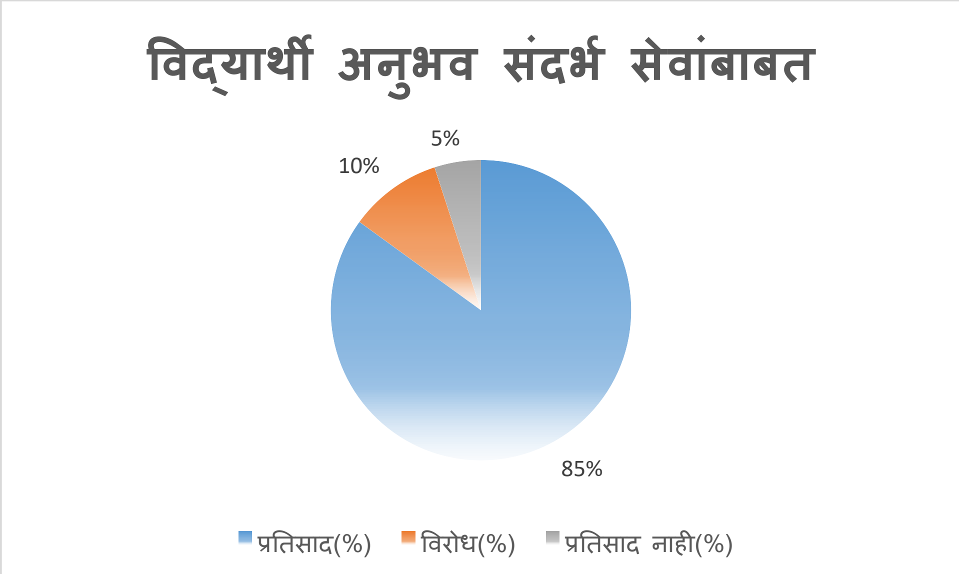

तक्ता क्रमांक-02 प्राध्यापकांचे मत

अनु क्रमांक	विधान	प्रतिसाद(%)	विरोध(%)	प्रतिसाद नाही(%)
1	संदर्भसाधनेविद्यार्थ्यांच्याशैक्षणिककामगिरीसुधारतात	90%	5%	5%
2	ग्रंथालयातीलडिजिटलसाधनेअभ्यासासाठीउपयुक्तआहेत	85%	10%	5%

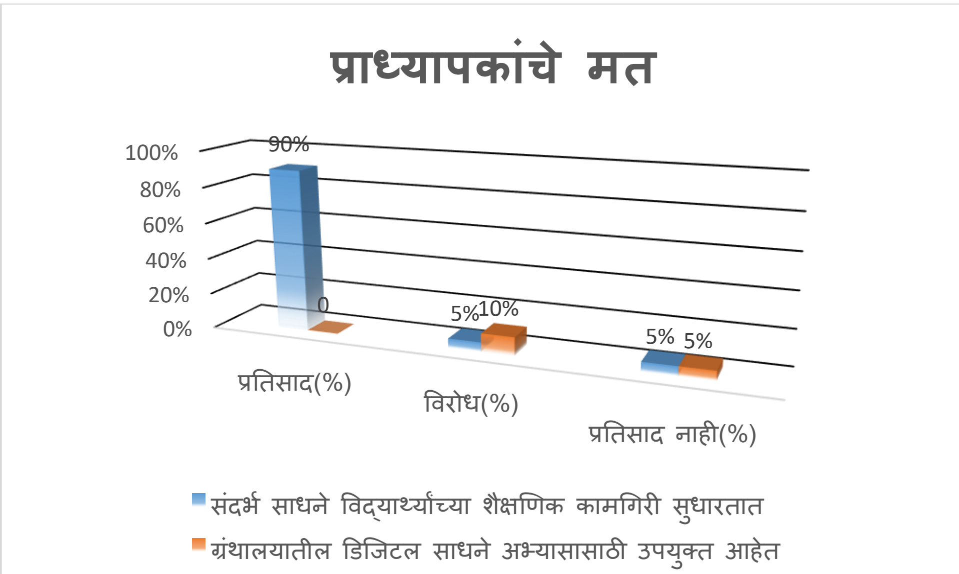

तक्ता क्रमांक-03:ग्रंथपालांचेनिरीक्षण

अनु क्रमांक	विधान	प्रतिसाद(%)	विरोध(%)	प्रतिसाद नाही(%)
1	संदर्भसेवावापरकर्त्यांनायोग्यमार्गदर्शनकरतात	95%	3%	2%
2	माहितीशोधण्यातवेळेचीबचतहोते	90%	5%	5%

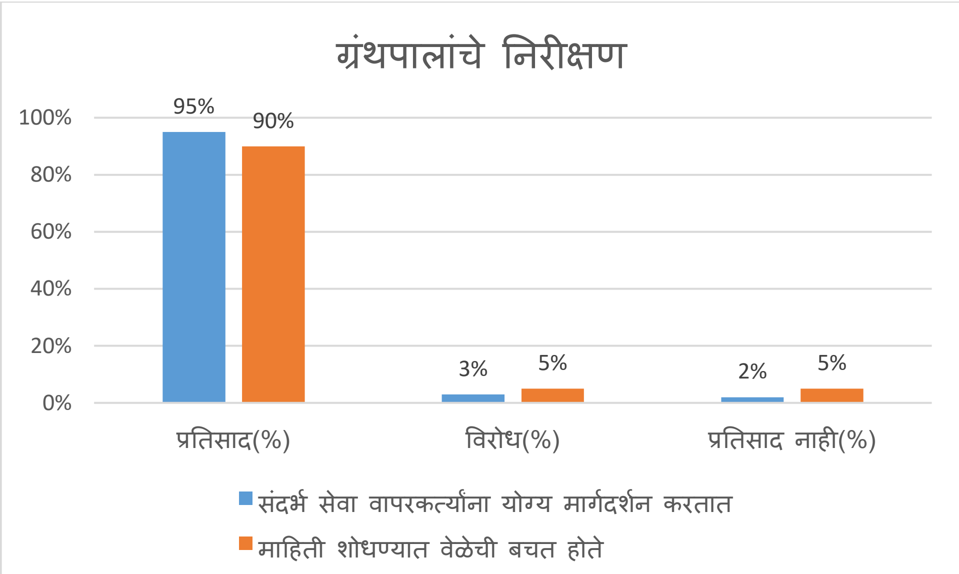

चर्चा

संदर्भसेवाआणिसाधनेविद्यापीठग्रंथालयांमध्येकेवळमाहितीउपलब्धकरूनदेतनाहीत, तरविद्यार्थ्यांचेसंशोधनकौशल्यवाढवतात, अभ्यासाच्याप्रक्रियेलासुसंगतकरतातआणिशैक्षणिकगुणवत्तासुधारतात. डिजिटलसाधनांचासमावेशहाआधुनिककाळातआणखीमहत्वाचाठरतो.

1. 85% विद्यार्थ्यांनी सांगितले की ते पारंपरिक संदर्भ साधनांपेक्षा ई-साधनांचा वापर करतात.
2. ग्रंथपालांकडून योग्य प्रशिक्षण मिळाल्यास साधनांचा वापर आणखी वाढेल.

शिफारसी

1. ग्रंथालयातनवीनसंदर्भसाधनेआणिडेटाबेसचीउपलब्धतावाढवावी.

2. विद्यार्थ्यांनाआणिप्राध्यापकांनासंदर्भसेवावापरण्याचेप्रशिक्षणदेणे.

3. डिजिटलसाधनेआणिऑनलाइनसंदर्भडेटाबेसवरअधिकभरदेणे.

4.विद्यार्थ्यांसाठी ओरिएंटेशन प्रोग्रॅम आयोजित करावेत.

5.संदर्भ साधने सतत अद्ययावत ठेवावीत.

6.पारंपरिक साधनांचे जतन व वापरास प्रोत्साहन द्यावे.

7.अधिकाधिक ई-साधनांची खरेदी व सदस्यता घ्यावी

निष्कर्ष

या संशोधनातून हे दिसून आले की विद्यापीठ ग्रंथालयात संदर्भ सेवा व साधनांचा मोठ्या प्रमाणावर उपयोग होतो, परंतु डिजिटल साधनांना अधिक मागणी आहे. विद्यार्थ्यांना व संशोधकांना या साधनांचा योग्य वापर कसा करावा याचे मार्गदर्शन गरजेचे आहे. त्यामुळे विद्यापीठ ग्रंथालयातील ग्रंथपालांनी सतत प्रशिक्षण कार्यक्रम, माहिती साक्षरता मोहिमा आणि संसाधनांचे अद्ययावतीकरण यावर भर द्यावा.विद्यापीठग्रंथालयातीलसंदर्भसेवाआणिसंदर्भसाधनेशैक्षणिकयशासाठीमहत्त्वपूर्णघटकआहेत. योग्यसंदर्भसाधनांचावापरकेल्यासविद्यार्थ्यांचीसंशोधनक्षमतावाढते, शैक्षणिककामगिरीसुधारते, आणिज्ञानअधिकप्रभावीपणेमिळते. त्यामुळेग्रंथालयांनीहीसेवासततसुधारतराहावीआणिवापरकर्त्यांसाठीसहजउपलब्धकरावी.

संदर्भ

1. आगलावे .प्रदीप(2000),” संशोधन पद्धती शास्त्र व तंत्र”, विद्या प्रकाशन नागपूर.
2. कोठारी, सी. आर. (2004). संशोधनपद्धती -पद्धतीआणितंत्र, दुसरीआवृत्ती, नवीदिल्ली: न्यूएज इंटरनॅशनल (पी) लि.पृष्ठ क्र 211.
3. देशमुख.पी .आर ,(1992)’ग्रंथालय माहिती सेवा ‘(भाग एक) मंगेश प्रकाशन अमरावती.
4. प्रा.डॉ. ब्रिज मोहन दायमा(2016),’संशोधन पद्धती’, विद्यापीठ प्रकाशन, लातूर.
5. पांडुरंग अडसुळे,(2015) “ग्रंथालय संदर्भ सेवा आणि साधने, “ शब्दगाथा प्रकाशन, लातूर.पृष्ठ क्र. 13.
6. हिजम,आर. डी,(2012) ,1972 पासून मनिपुर मधील उच्च शिक्षणाचे व्यवस्थापन
7. Kumar, P. (2020). Reference Services in Academic Libraries. Delhi: ABC Publishers.
8. Ranganathan, S. R. (1996). Reference Service. SaradaRanganathan Endowment.
9. Singh, R. (2018). Digital Resources and University Libraries. Mumbai: XYZ Publications.
10. Sharma, A. & Gupta, S. (2019). Impact of Reference Tools on Student Learning. Journal of Library Science, 12(3), 45–60.
11. University Grants Commission. (2021). Guidelines for Academic Libraries. New Delhi.
12. https://dpl.gov.in/hindi/index.php/referenceservices-2